

**UNIVERSITATEA ALEXANDRU IOAN CUZA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ DUMITRU STĂNILOAE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**PATIMĂ ȘI PĂTIMIRE ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL.
RELEVANȚA LOR PENTRU TEOLOGIA MORALĂ CONTEMPORANĂ**

REZUMAT

Coordonator științific:

Pr. prof. dr. Gheorghe Popa

Doctorand:

Brînză Bogdan-Vlăduț

**Iași
2020**

CUPRINS

LISTĂ DE ABREVIERI.....	Error! Bookmark not defined.
INTRODUCERE	5
I. PERSONALITATEA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL	Error! Bookmark not defined.
I.1. Viața și activitatea Sfântului Maxim Mărturisitorul	Error! Bookmark not defined.
I.2. Opera Sfântului Maxim.....	Error! Bookmark not defined.
I.2.1. Contextul istoric.....	Error! Bookmark not defined.
I.2.1.1. Monoenergismul	Error! Bookmark not defined.
I.2.1.2. Monotelismul	Error! Bookmark not defined.
I.2.2. Originalitatea scrierilor Sfântului Maxim Mărturisitorul.....	Error! Bookmark not defined.
I.2.2.1. Considerații ascetice	Error! Bookmark not defined.
I.2.2.2. Considerații dogmatice	Error! Bookmark not defined.
I.2.2.3. Considerații mistice	Error! Bookmark not defined.
I.2.2.4. Considerații filosofice	Error! Bookmark not defined.
II. DELIMITĂRI CONCEPTUALE.....	Error! Bookmark not defined.
II.1. Etimologie.....	Error! Bookmark not defined.
II.2. Homer	Error! Bookmark not defined.
II.3. Platon	Error! Bookmark not defined.
II.4. Aristotel	Error! Bookmark not defined.
II.5. Stoici	Error! Bookmark not defined.
II.6. Noul Testament.....	Error! Bookmark not defined.
II.7. Origen	Error! Bookmark not defined.
II.8. Evagrie Ponticul.....	Error! Bookmark not defined.
II.9. Sfântul Grigorie de Nyssa.....	Error! Bookmark not defined.
III. PERSPECTIVA HRISTOLOGICĂ ASUPRA CONCEPTULUI DE PATIMĂ ȘI PĂTIMIRE ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL.....	Error! Bookmark not defined.

III.1. Întruparea Logosului sau Cuvântului lui Dumnezeu... **Error! Bookmark not defined.**

III.1.1. Trei legi și patru moduri ale Întrupării *Λόγος*-ului **Error! Bookmark not defined.**

III.1.2. Întruparea ca scop final al creației..... **Error! Bookmark not defined.**

III.1.3. Pățimirea ca realitate a existenței Mântuitorului Iisus Hristos **Error! Bookmark not defined.**

III. 2. Viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul cu privire la trăsătura pătimitoare a firii omenești a Mântuitorului Iisus Hristos. **Error! Bookmark not defined.**

III.2.1. Păcatul și ispitirea..... **Error! Bookmark not defined.**

III.2.2. Eliberarea omului de sub tirania diavolului prin Mântuitorul Iisus Hristos.. **Error! Bookmark not defined.**

III.2.3. Întreita ispitire a Mântuitorului Hristos în pustiul Carantaniei **Error! Bookmark not defined.**

III.2.4. Ispitirea Mântuitorului Iisus Hristos cu pătimirile cele de voie ale durerii... **Error! Bookmark not defined.**

IV. PERSPECTIVA ANTROPOLOGICĂ ASUPRA CONCEPTULUI DE PATIMĂ ȘI PĂTIMIRE ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

IV.1. Dimensiunea ontologică a patimii și pătimirii **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.1. Omul între patimă și pătimire **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.2. Trăsătura pătimitoare și patima **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.3. Binomul plăcere-durere..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.4. Voința (*γνώμη*) și libera alegere (*προαίρεσις*)..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.2. Dimensiunea moral-ascetică a patimii și pătimirii..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.1. Iubirea de sine – „maica tuturor patimilor”..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.2. Cele trei patimi capitale **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.3. Ierarhia celor opt patimi capitale în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.4. Viziunea despre nepățimire la Sfântul Maxim Mărturisitorul **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.5. Iubirea – fericita pătimire..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.3. Dimensiunea teleologică a patimii și a pătimirii.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.1. Îndumnezeirea.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.2. Dimensiunea ontologică a îndumnezeirii.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.2.1. Tainele inițierii.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.2.1.1. Botezul.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.2.1.2. Mirungerea.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.2.1.3. Euharistia.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.3. Dimensiunea moral-ascetică a îndumnezeirii.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.3.1. Treptele vieții spirituale.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.3.1.1. Făptuirea.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.3.1.2. Contemplația naturală.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3.3.1.3. Teologia.....	Error! Bookmark not defined.
V. ACTUALITATEA TEOLOGIEI SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL RAPORTATĂ LA CONCEPTELE <i>PATIMĂ</i> ȘI <i>PĂTIMIRE</i>	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
V.1. Firea umană unică și polarizarea genurilor.....	Error! Bookmark not defined.
V.2. Omul tehnologic.....	Error! Bookmark not defined.
V.3. Criza ecologică și criza omului.....	Error! Bookmark not defined.
CONCLUZII.....	14
BIBLIOGRAFIE.....	20

INTRODUCERE

Înaintarea în cunoașterea științifică l-a făcut pe omul secolului al XXI-lea să ocupe o poziție superioară față de generațiile secolelor anterioare, distanțându-se de acestea, în mod special, prin prisma tehnologiei. Progresul este cheia de boltă a contemporaneității și orice lucrare întreprinsă trebuie să se înscrie în această direcție pentru a avea valoare. În acest context, o întoarcere *ad fontem* poate părea caducă, întrucât, formal, nu se încadrează în exigențele exprimate, neavând nicio legătură cu modernul și implicit cu actualitatea. Totuși, fondul este același, în virtutea faptului că actorul principal, omul, din punct de vedere structural nu s-a schimbat, păstrându-și alcătuirea sa duală, trup și suflet, făcut după Chipul și Asemănarea lui Dumnezeu. Ce se întâmplă, de fapt, reprezintă o adaptare a aceluiași om la condițiile și situațiile noi pe care le întâlnește în parcursul său în această lume.

Cu toate că dezvoltarea tehnologică are drept postulat ameliorarea modului de viață a omului, cu scopul de a-i oferi mai mult spațiu pentru creșterea sa personală, spirituală, realitatea se dovedește a fi alta. Preocuparea sa a continuat să fie legată de materie, de trup, umplând acel spațiu cu petrecerea în preajma tehnologiei, ceea ce i-a creat un atașament nesănătos față de ea. Cealaltă parte a sa, sufletul, care, la rândul-i, trebuia cultivată, a fost atrasă spre ceva ce îi este străin și care nu îl ajută să sporească, ci îl închide în finitudinea materială. Însă, caracterul său spiritual, care nu cadrează cu limitele materiale, având o deschidere spre infinit, se manifestă în continuare, făcându-l pe om să caute infinitul, dar în relație cu finitul. Astfel, dezvoltarea tehnologică rapidă reprezintă ecoul unei realități interioare rămasă necultivată, ceea ce se traduce printr-o înstrăinare tot mai mare a omului față de sinele propriu, printr-o atrofiere a capacităților sufletești și printr-o închidere a lui în immanent, toate acestea, în mod paradoxal, din dorința de a se regăsi pe sine.

Acest tip de comportament nu îl împlinește pe om și, totuși, el continuă să îl cultive printr-o căutare tot mai intensă într-o zonă care îi oferă răspunsuri pe moment, pentru ca apoi

să îl arunce și într-o altă necunoscută, aceasta pentru că nu a căutat unde trebuie și cum trebuie. De asemenea, ritmul accelerat în care se întâmplă lucrurile, face ca orice este nou să devină cu rapiditate învechit, fapt ce trădează o notă de superficialitate și de continuă insatisfacție.

Iraționalitatea conduitei descrise se înscrie în orizontul a ceea ce literatura patristică înțelege prin patimă (*πάθος*). O schimbare a acestei paradigme înseamnă o luptă împotriva patimii, fapt care produce o eliberare a sufletului din robia materialității și conduce spre descoperirea a ceea ce înseamnă cu adevărat omul. Instrumentele necesare acestei lupte nu pot fi unele noi, deoarece nici starea descrisă nu este una nouă, ci l-a caracterizat pe om dintru început. Aceste metode au fost patentate în timp, iar refuzul de raportare la ele echivalează cu îndepărtare de un *feedback* pe care îl trimite realitatea, în vederea îmbunătățirii deciziilor personale. De aceea, este nevoie de o aprofundare și o valorificare a lucrurilor care astăzi sunt considerate într-un mod ușor ca fiind vetuste și peste care se trece, la fel de ușor, fără a fi apreciate la adevărata lor valoare, deoarece oferă soluții pentru o varietate de probleme, care au doar forma diferită, fondul fiind același, în baza unei multitudini de observații statistice.

Stadiul cercetărilor

Personalitatea Sfântului Maxim Mărturisitorul este una deosebit de importantă pentru teologie, în general, iar pentru teologia ortodoxă, în mod special. Deși este un sfânt de o mare anvergură teologică, care realizează o genială sinteză a gândirii patristice anterioare, integrând-o într-o manieră originală subtilității și profunzimii gândirii sale, cu un rol deosebit de important în apărarea învățaturii ortodoxe a Bisericii împotriva ereziilor vremii, adică secolul al VII-lea, opera sa a început să fie descoperită și valorificată abia în secolul al XX-lea, când Hans Urs von Balthasar, printr-o lucrare de pionierat, *Kosmische Liturgie*, aduce înaintea cercetătorilor această comoară de mare preț. Începând cu acest moment, a apărut o multitudine de teze de doctorat, articole, monografii, Cuviosul Maxim fiind motiv de intensă și atentă examinare în zilele noastre, după cum remarcă și Mitropolitul Ioan Zizioulas¹.

În anul 2012, apare un index bibliografic organizat tematic, semnat de Mikonja Knežević, care numără 3133 de titluri, cuprinzând, în opinia autorului, toate titlurile cercetărilor efectuate până la acea dată: traduceri, ediții critice, monografii, teze de doctorat, articole, studii,

¹ Mitropolitan John (Zizioulas) of Pergamon, *Person and Nature in the Theology of St Maximus the Confessor*, în KPCR, p. 85.

referate ale conferințelor². Numărul cercetărilor actuale este, cu siguranță, mult mai mare, fapt ce arată interesul deosebit, dar și varietatea preocupărilor care îl au în centru pe Sfântul Maxim.

Interesul crescut manifestat de cercetători se observă și în numărul de conferințe internaționale organizate cu scopul de a dezbate diferite problematici raportate la teologia Cuviosului Mărturisitor³.

În ceea ce privește tema tratată de noi, din cunoștințele noastre, nu există nicio lucrare care să abordeze problematica patimii și a pătimirii. Desigur, aspectele subliniate de noi, prezente în lucrările Sfântului Maxim, au fost reluate și de alți autori care s-au aplecat asupra teologiei cuviosului părinte, însă, de fiecare dată, ca problematici secundare, evidențiindu-se în mod special latura negativă, care are de altfel un caracter dominant, în vreme ce latura pozitivă, cea pe care noi dorim să o punem în lumină, are un caracter recesiv.

În spațiu teologiei românești, părintele profesor Dumitru Stăniloae, care, prin efortul depus în aproape jumătate de secol, ocupă un loc de frunte în rândul teologilor români, a facilitat celor interesați accesul la textele aparținând Sfântului Maxim Mărturisitorul, pe care le-a tradus aproximativ integral. În plus, de o valoare deosebită sunt introducerile și mai ales notele cu comentariile de rigoare, prin care facilitează înțelegerea textului, de multe ori dificil. La acestea se mai adaugă și traducerea părintelui Ioan Ică jr., cele ale Laurei Enache, care au întregit lucrarea părintelui Stăniloae.

O lucrare de traducere în limba engleză a textelor Sfântului Maxim, considerată a fi deosebit de valoroasă, a fost întreprinsă de părintele Maximos Constatas, care a tradus, în două volume apărute în 2014, la editura Harvard, lucrarea *Ambigua*, în ediție bilingvă.

În ceea ce privește bibliografia secundară, după cum am menționat și mai sus, aceasta este foarte bogată, motiv pentru care vom aminti, într-o ordine aleatorie, doar câteva nume a

² Mikonja Knežević, *Maximus the Confessor (580-662): Bibliography*, Institute for Theological Research, colecția Bibliografia serbica theologica, vol. 6, Belgrade, 2012.

³ Prezentăm, în ordine cronologică, prima conferință dedicată Sfântului Maxim Mărturisitorul, apoi pe cele mai importante conferințe desfășurate în ultimii ani: „Symposium sur Maxime le Confesseur”, Fribourg, 2-5 Septembrie 1980; „First International Conference of St Maximus the Confessor”, Tbilisi, 12-17 Septembrie 2005; „The 2nd International Theological Scientific Conference dedicated to St Maximus the Confessor”, St Maximus the Confessor’s International Theological Scientific Centre, Tbilisi 9-15, Octombrie 2007; „Neoplatonism and St Maximus the Confessor”, Norwegian Institute at Athens, University of Liverpool and the Academy of Finland, Atena, 11-13 Decembrie, 2008; „Simpozionul Internațional Teologie și spiritualitate în gândirea Sfântului Maxim Mărturisitorului”, Universitatea din Craiova, Craiova, 17-18 Septembrie, 2008; „A Saint for East and West: The Thought of Maximus Confessor in Eastern & Western Christian Theology”, The XVI International Conference on Patristic Studies, University of Oxford, Oxford, 9-11 August, 2011; „International Symposium on Saint Maximus the Confessor”, University of Belgrade and Fordham University, Belgrade, 18-21, Octombrie, 2012; „International Conference on St Maximus the Confessor: The Architecture of the Cosmos”, University of Helsinki and Studium Catholicum, Helsinki, 2-4 Septembrie, 2013; „Maximus the Confessor as a European Philosopher”, Berlin, 26-28 Septembrie, 2014; „6th International Theological Conference dedicated to Maximus the Confessor”, St. Holy Trinity Cathedral, Patriarchate Youth Center, Georgia, Tbilisi, 23-28 Octombrie, 2017.

căror lucrări sunt relevante pentru teza noastră, multe altele regăsindu-se în bibliografie: Ioannis K. Tsentos, *Η Θεωρία περι των παθών και των αρετών της ψυχής κατά τον άγιον Μάξιμο τον Ομολογητή*; Bernardo de Angelis, *Natura, persona, libertà. L'antropologia di Massimo il Confessore*; Adam G. Cooper, *The body in St. Maximus the Confessor. Holy Flesh, wholly Deified*; Vasile Cristescu, *O interpretare modernă a voinței umane a Fiului lui Dumnezeu intrupat la Sfântul Maxim Mărturisorul și Părinții anteriori*; Gheorghe Popa, *Raționalitatea creației la Sfântul Maxim Mărturisorul*; Gheorghe Petraru, *Desăvârșirea omului în Hristos la Sf. Maxim Mărturisorul*; Lars Thunberg, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisorul. Microcosmos și mediator*; Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisorul, mediator între Răsărit și Apus*; Jean-Claude Larchet, *Îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisorul*; Hans Urs von Balthasar, *Liturghia Cosmică*; Paul M. Blowers, *Gentiles of the Soul: Maximus the Confessor on the Substructure and Transformation of Human Passions*; Bronwen Neil, *“The Blessed Passion of Holy Love”: Maximus the Confessor’s Spiritual Psychology*.

Structura tezei

Teza urmărește, prin structura ei, o expunere sistematică a elementelor necesare înțelegerii viziunii Sfântului Maxim Mărturisorul cu privire la „patimă” și „pătimitură”. Ea este împărțită în cinci capitole, fiecare conținând mai multe subcapitole. Pentru a facilita sesizarea legăturii dintre capitole, voi face o scurtă prezentare a fiecăruia dintre ele, precizând rațiunea poziționării acestuia în economia lucrării.

Primul capitol își propune să creeze o familiaritate cu Sfântul Maxim Mărturisorul, prin prezentarea vieții și operei acestuia. Despre viața sa se poate vorbi cu certitudine de abia din perioada de după anii copilăriei. Incertitudinea a apărut odată cu publicarea unor descoperiri făcute în a doua parte a secolului al XX-lea, prin care se arată că informațiile cu privire la perioada copilăriei sfântului părinte sunt, de fapt, o compilație din mai multe vieți ale sfinților, aparținând monahului studit Mihail Exabulites, din veacul al X-lea, iar nu unui autor anonim de la sfârșitul secolului al VII-lea, cum se credea inițial. La aceasta se adaugă și descoperirea unui manuscris din secolul al VII-lea – al VIII-lea, cuprinzând o așa numită „viață siriacă” a sfântului, care vine cu noutăți privitoare la numele inițial și originea acestuia. După acest moment, cele două vieți, greacă și siriacă, merg în paralel, ne mai existând diferențe importante.

În ceea ce privește opera sa, Sfântul Maxim se remarcă printr-o agerime a gândirii, printr-o profunzime și o delicatețe rar întâlnite. În comparație cu opera altor sfinți părinți, ea nu

este foarte extinsă, ocupând două volume, 90 și 91, în colecția Migne. Tematica abordată este variată, foarte bine argumentată, dar și foarte complicată, el utilizând noțiuni care în cuprinsul lucrării au mai multe sensuri, fraze lungi și intercalate. Pentru a înțelege de ce a abordat anumite tematici, am considerat de folos să prezentăm contextul istorico-religios în care și-a desfășurat activitatea, fiindu-i recunoscută contribuția în combaterea mai multor erezii ale vremii: monofizită, monoenergistă, monotelită. Curajul și tăria mărturisirii i-au adus prigoane, judecarea, condamnarea, mutilarea, pentru ca în cele din urmă să dobândească cununa veșnică dată de către Împăratul cel Ceresc.

În partea finală a primului capitol am abordat problematica originalității operei Sfântului Maxim, pentru a arăta că el nu face o compilație de texte ale altor autori, reproducându-le, ci, pornind de la ideile acestora, își construiește propriul raționament, fiind un creator original de conținut, fapt ce a făcut ca gândirea sa să devină un reper pentru teologia ulterioară a Bisericii. Este important de menționat că el nu omite să menționeze sursele ori de câte ori le întrebuițează, cum este cazul, spre exemplu, în prologul lucrării *Capete despre dragoste*, pe care o numește o culegere „din scrierile Sfinților Părinți”. De asemenea, în *Ambigua* citează adesea din Sfântul Grigorie de Nazianz și Pseudo-Dionisie Areopagitul. Opera exegetică se ghidează după modelul școlii alexandrine, a cărei figură de vază este Origen, întrucât stilul predominant utilizat este cel alegoric. Faptul de a cita anumiți autori, a le cunoaște opera, nu înseamnă lipsă de originalitate, ci se constituie într-un punct de plecare în construirea propriei gândiri și reprezintă, totodată, o recunoaștere a valorii acelorora.

Capitolul al doilea al lucrării este dedicat delimitărilor conceptuale. Ne propunem să realizăm o prezentare diacronică a termenului *πάθος*, cel care stă la baza distincției dintre „patimă” și „pătimire”, cu care noi vom opera pe parcursul tezei. În acest sens, vom analiza mai multe surse pentru a observa dacă există o evoluție în înțelegerea conceptuală. La bază, etimonul *πάθος* avea o multitudine de sensuri, care, într-un cadru general, s-ar rezuma în expresia „ceva care se întâmplă”, cu referire atât la un eveniment, cât și la o persoană, pentru ca, într-un cadru mai restrâns să facă referire la „ceva ce se întâmplă cu trupul” și la „ceva ce se întâmplă cu sufletul”. Această nuanță a devenit clară începând cu Platon, cel care a făcut distincția între trup și suflet. În general, termenul are, în primul rând, o conotație negativă, aceasta pentru că *πάθος*-ul se consideră a fi un atribut al suferinței și, implicit, al morții, un element constitutiv al plăcerii și al durerii, acel binom despre care amintește și Sfântul Maxim foarte des în opera sa. El are, însă, și un caracter pozitiv, aspect în jurul căruia este construită ipoteza acestei lucrări, caracter care are în vedere „pătimirea celor dumnezeiești”. O primă distincție între cei doi termeni „patimă” și „pătimire” ar putea fi aceasta că patima, cu înțelesul

negativ, este apanajul diavolului și al viețuirii păcătoase, iar pătimirea, cu înțelesul pozitiv, face trimitere la cele dumnezeiești, având un mod de viețuire virtuos.

Pentru lămurirea terminologică, vom porni de la etimologie, continuând cu literatura clasică precreștină, de origine greacă, abordând autori precum: Homer, Platon, Aristotel și stoicii. Apoi, pentru a putea înțelege valoare, sensul, pe care îl capătă în creștinism, vom analiza semnificatul din *Noul Testament* și de la autori creștini precum Origen, Evagrie Ponticul și Grigorie de Nyssa. Viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul asupra conceptului propus va fi analizată în detaliu în capitolul al treilea, atunci când vom aborda aspectele hristologice, și, în mod special, în capitolul al patrulea, în care vom trata perspectiva antropologică, cea căreia îi aparține în mod natural această însușire.

Capitolul al treilea abordează problematica patimii și a pătimirii din perspectivă hristologică. Poziționarea acestuia la mijlocul lucrării are atât un rol sistematic, cât și unul simbolic pentru tratarea temei propuse. Astfel, pentru a putea identifica însușirile naturale ale omului este necesar să înțelegem hristologia sau, mai concret, aspectele antropologice ale hristologiei, deoarece în Hristos acestea se percep în modul cel mai curat posibil⁴. Locul central pe care îl ocupă acest capitol dorește să evidențieze faptul că hristologia este nucleul teologiei, în general, și al teologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul, în special⁵.

În acest capitol, ne propunem să răspundem la două întrebări: *Cur Deus homo?* și *Quomodo Deus homo?*, pe care le vom raporta la conceptul *πάθος*, pentru a vedea în ce măsură el poate fi acceptat ca element constitutiv al Întrupării, cu toate implicațiile pe care aceasta le-a avut. Răspunsurile vor fi oferite alternativ, nu succesiv, fără a evidenția în mod special acest lucru.

Începutul capitolului al treilea este dedicat evenimentului unic și irepetabil, „tainei celei din veac ascunsă”, adică Întrupării Logosului (*Λόγος*) sau Cuvântului lui Dumnezeu. Acest eveniment este înțeles de Sfântul Maxim ca unul necesar, care ar fi avut loc indiferent dacă omul cădea în păcat sau nu, deoarece Întruparea se datorează dragostei lui Dumnezeu pentru om, fiind împlinită în mod liber de către *Λόγος*. Rolul Întrupării este acela de a realiza deplina unire a omului cu Dumnezeu, care se traduce prin îndumnezeire.

Cuviosul Mărturisitor, mergând pe linia Calcedonului și combătând învățătura monofizită a lui Sever de Antiohia, construiește o teologie hristologică bine elaborată care

⁴ *ἐν καθαρῇ καθαρῶς τῇ Χριστῶ γινόμεθα κατὰ τὸ δυνατόν ἀθρώποις* (PG 90, 1152B, ξα').

⁵ O analiză foarte bună a hristologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul o face părintele Dumitru Stăniloae în *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990, pp. 13-154, în secțiunea intitulată chiar „Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”.

reprezintă baza teologiei îndumnezeirii și desăvârșirii duhovnicești. Întruparea este cea care oferă omului posibilitatea să devină dumnezeu în măsura în care Dumnezeu s-a făcut om.

Având în vedere faptul că în Hristos se regăsesc în mod „neamestecat, neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit” atât firea dumnezeiască, cât și firea omenească, fiecărei dintre ele îi este proprie o lucrare și o voință, dar așa cum cele două firi nu se amestecă între ele, tot așa nici lucrările și nici voințele lor. Dacă nu ar fi așa, adică ar exista o singură lucrare și o singură voință aparținând ipostasului divino-uman al lui Hristos, s-ar nega realitatea deplinătății dumnezeirii și omenității lui Hristos, ceea ce ar anula, de fapt, întruparea și iconomia Sa mântuitoare, cu implicațiile ascetico-mistice care decurg din ea.

Întrucât viața creștină reprezintă urmarea vieții lui Hristos, pentru că „fiecare dintre cei ce au crezut în Hristos se răstignește și răstignește împreună cu sine pe Hristos, răstignindu-se adică duhovnicește împreună cu Hristos după puterea proprie și după deprinderea și calitatea virtuții aflate în el”⁶, vom încerca să vedem, în partea a doua a celui de-al treilea capitol, cum interpretează Sfântul Maxim Mărturisitorul asumarea trăsăturii pătimitoare (*τὸ παθητόν*) a firii omenești de către Mântuitorul Iisus Hristos și modul în care aceasta influențează partea de mijloc a vieții omenești, singura care depinde în totalitate de om, din triada existență (*εἶναι*) – existență bună (*εὖ εἶναι*) – existență veșnic bună (*ἀεὶ εὖ εἶναι*), având în vedere trinomul plăcere – durere – moarte în care a fost prins omul după cădere. Concret, ne vom referi la momentul întreprinderii ispitirii la care a fost supus Domnul Hristos în pustie, atunci când a stat împotriva tentațiilor legate de plăcere, la momentele din Grădina Ghetsimani, din timpul sfintelor pătimiri și a răstignirii Sale, când și-a asumat în mod liber suferința și, mai apoi, moartea. Biruința Sa asupra plăcerii, durerii și morții a avut drept consecință eliberarea omenirii de sub jugul acestora, oferindu-i, totodată, și antidotul veșnic pentru a li se împotrivi.

În capitolul al patrulea este tratată problematica patimii și a pătimirii raportată la persoana umană, adică din perspectivă antropologică. Este un capitol amplu, care examinează problematica anunțată, urmărind trei dimensiuni ale acesteia: ontologică, moral-ascetică și teleologică.

În debutul capitolului sunt prezentate argumentele care au stat la baza distincției pe care noi am realizat-o, între patimă și pătimire. Deși pe parcursul lucrării ne-am folosit de această distincție, lăsând să transpară încărcătura teologică, am considerat că aici este locul potrivit pentru a fi lămurită problematica, întrucât *πάθος*-ul este o însușire care aparține creației, Dumnezeu asumându-și-o în mod iconomic.

⁶ *Ambigua*, 47 (123), p. 456, PG 91, 1360AB.

Caracterul pozitiv al *πάθος*-ului este pus de către Sfântul Maxim Mărturisitorul în relație cu direcția imprimată în om la momentul creării, și anume spre Dumnezeu. Sfântul părinte vorbește despre faptul că omul, dintru început, a avut o constituție pătimitoare, prin faptul că în el se aflau sădite acea mișcare și acele facultăți necesare dobândirii desăvârșirii, care trebuiau cultivate în vederea păstrării comuniunii cu Dumnezeu. Momentul căderii în păcat a reprezentat o schimbare în modul de pătimire al omului. Capacitatea sa de a se îndrepta fie spre bine, fie spre rău, a fost făcută evidentă prin alegerea pe care a întreprins-o. Abătându-se de la scopul său natural, s-a produs despărțirea de Dumnezeu și, odată cu aceasta, el a făcut loc patimilor. Pentru înlăturarea acestora este nevoie ca omul să-și folosească voința și capacitatea de a alege, din nou, în sensul firesc al lor, adică pentru a-L dori și a-L alege pe Dumnezeu.

În ceea ce privește partea dedicată dimensiunii moral-ascetice a patimii și pătimirii, ea cuprinde o prezentare a aspectelor care îl împiedică pe om să își atingă scopul pentru care a fost creat, manifestările și implicit remediile posibile. Dacă iubirea este virtutea supremă care îl aseamănă cel mai mult pe om cu Dumnezeu, iubirea de sine este considerată a fi „maica tuturor patimilor”, manifestându-se printr-o atașare excesivă, pătimașă, a omului față de trup, printr-o deschidere largă față de lumea sensibilă, față de plăcere. Nepătimirea, ca antidot pentru starea pătimașă, în viziunea Sfântului Maxim, începe odată cu practicarea virtuților. Astfel, spre deosebire de viziunea filosofică, cât și a altor părinți ai Bisericii, prin care nepătimirea reprezintă o stare pasivă, el o percepe ca pe o stare ce implică activitate, pentru că ea presupune dispoziție volițională, adică o lucrare în direcția eliberării de sub robia patimilor.

Partea ultimă a capitolului patru privește dimensiunea teleologică a patimii și pătimirii, tratând despre îndumnezeire, un proces complex, care își are începutul în tainele inițierii: Botezul, Mirungerea și Euharistia și care se continuă pe tot parcursul vieții, fiind „un progres niciodată terminat al asemănării”. Botezul este cel care îl curăță pe om de păcatul strămoșesc, îl așază pe drumul virtuții și îl face părtaș dumnezeieștilor bunătăți. Prin Mirungere, dobândește Harul lui Dumnezeu care face lucrătoare toate puterile sădite în el spre împlinirea scopului final, și anume îndumnezeirea. Euharistia este, prin excelență, taina îndumnezeirii, deoarece prin ea se reface unitatea dintre om și Dumnezeu, prin împărtășirea cu Hristos, care se dă în mod deplin, și îl face pe om asemenea Lui, preschimbându-l în dumnezeu prin har.

Din punct de vedere moral-ascetic îndumnezeirea este văzută de către sfântul Maxim că o întreită creștere duhovnicească. Astfel, prima treaptă este cea practică, numită uneori și *ἀρετή* sau *ἠθικὴ φιλοσοφία*, ceea ce denotă caracterul moral al acesteia, și implică practicarea virtuților. A doua treaptă este cea a contemplării naturale, a cugetării la creația văzută și nevăzută, realizată prin iluminarea Duhului, având drept finalitate cunoașterea lui Dumnezeu.

Ea se află în strânsă legătură cu prima, uneori nemaifiind menționată în această ierarhie, cum se întâmplă în *Liber asceticus*, unde sfântul Maxim vorbește doar despre făptuire și teologie. Ultima treaptă este aceea a teologiei mistice, este starea de unire desăvârșită, în care omul ajunge la rugăciunea curată, desfăcând mintea de gânduri și unind-o cu Dumnezeu, și are ca efect dobândirea stării de deplină pătimire.

Ultimul capitol al lucrării, al cincilea, este dedicat raportării distincției dintre patimă și pătimire la provocările pe care societatea contemporană le are astăzi. În acest sens, pornind de la cele cinci medieri pe care le propune Sfântul Maxim Mărturisitorul: între creat și necreat, între inteligibil și sensibil, între cer și pământ, între paradis și lumea oamenilor, între bărbat și femeie sau masculin și feminin, vom urmări trei direcții care corespund celor trei preocupări pătimase ale omului care-i schimbă starea, și anume preocuparea pentru plăcere, pentru putere și pentru avere.

În ceea ce privește preocuparea pentru plăcere, urmărim în special relația dintre bărbat și femeie, dintre masculin și feminin, în contextul unei exacerbări a interesului față de sexualitate, mai ales în spațiul public. Sexualitatea rău înțeleasă devine un exponent al promiscuității, motiv pentru care ne propunem să analizăm viziunea Sfântului Maxim cu privire la acest aspect, raportând-o la starea de patimă, arătând cum poate aceasta intra în orizontul pătimirii.

Dorința omului de a avea putere este exprimată de noi în relația cu dezvoltarea tehnologiei. Pornim în acest demers de la înțelegerea conceptului „om tehnologic”, arătând că la baza lui se află căderea omului în păcat, întrucât, în Paradis, acesta era *ἀτέχνος*, adică „netehnologizat”. Starea de pătimire trebuie să reflecte acest moment al existenței omului printr-o raportare detașată față de tehnologie, deși, astăzi, ea este prezentă pe toate palierele vieții. De asemenea, pe lângă aspectul exterior menționat, tehnologizarea omului privește și modalitățile prin care omul se străduiește să dobândească virtutea. Punând la un loc cele două perspective, ne propunem ca în această parte a capitolului să evidențiem relația dintre *τέχνη* și *πάθος*, în viziunea Sfântului Maxim.

Ultima parte a capitolului al cincilea urmărește prezentarea relației dintre om și cosmos, în contextul preocupărilor actuale legate de ecologie. Starea „poluată” a omului se reflectă în poluarea mediului, aceasta pentru că singurul care are posibilitatea de a se mișca împotriva rațiunii sădite în el este omul, în virtutea capacității de alegere. Mediul nu face altceva decât să răspundă acestei iraționalității printr-un efect de bumerang. Dorința de avere este cea care îl împinge pe om să se manifeste abuziv față de mediu, dorind mai mult decât ceea ce îi este necesar pentru acoperirea nevoilor primare. Lăcomia, lipsa de iubire față de aproapele și față

de Dumnezeu sunt patimile care stau la baza problemelor legate de mediu, ceea ce reclamă o reconsiderare a viziunii cu privire la ecologice, care, de cele mai multe ori are o abordare impersonală, atee. Ea se bazează pe principii etice în continuă modificare, în locul unei etos creștin, curat de orice încărcătură subiectivă, ascetic, care urmărește, în primul rând, creșterea duhovnicească a omului, prin stabilirea unei relații de iubire între oameni, între om și Dumnezeu și între om și cosmos.

CONCLUZII

Fiecare capitol al unei teze de doctorat se constituie într-o piesă de puzzle și numai la final există posibilitatea analizării întregului. În cuprinsul lucrării de față, ne-am străduit să conturăm viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul cu privire la patimă și pătimire, asemenea unui puzzle, deoarece am realizat-o prin alăturarea mai multor idei extrase din cuprinsul operei sale, urmărind, cât ne-a stat cu putință, raportarea la anumite direcții de reflecție teologică: hristologie, antropologie, eclesiologie, ontologie, teleologie. Imaginea care s-a format ne permite să afirmăm că Sfântul Maxim Mărturisitorul este, prin excelență, *teologul pătimirii*. Coordonatele care încadrează gândirea și viața sa urmăresc depărtarea de patimi pentru dobândirea pătimirii. Un astfel de demers nu poate fi doar unul pur teoretic, ci implică, în primul rând, o experiență personală, deoarece Cuviosul Mărturisitor are o abordare nuanțată, cu foarte multe subtilități, fapt ce trădează parcurgerea acestui drum până la capăt, adică până la dobândirea stării de pătimire.

În această parte a lucrării se cuvine să reluăm ipoteza de la care am pornit, aceea conform căreia conceptele „patimă” și „pătimire”, din punct de vedere al însemnătății teologice, în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul, se află la antipodi, afirmând că ea este una validă. Totuși, aceste două concepte nu pot fi tratate separat, deoarece înțelegerea lor depinde de raportarea unuia la celălalt, putând fi luate doar ca un întreg, așa cum se întâmplă în limba greacă, care le cuprinde pe amândouă într-un singur termen, *πάθος*.

Din punctul de vedere al evoluției semantice termenul *πάθος*, până în perioada creștină, a avut o conotație negativă, referindu-se mai întâi la întâmplări nefericite, în general, pentru ca treptat să se specializeze în descrierea anumitor însușiri care țin de suflet, în principal, urmând ca starea interioară negativă generată să aibă consecințe și asupra trupului. Excepție fac *έρως*-ul lui Platon, care se manifestă ca putere a firii (*πάθος*) îndreptată spre bine, deci având un

caracter pozitiv, și viziunea lui Aristotel, care poziționează *πάθος*-ul într-o zonă neutră, sub directa subordonare a rațiunii, cea care, de fapt, îi dictează valoarea.

În perioada creștină, *πάθος*-ul dobândește un sens unic, fiind pus în legătură cu un eveniment unic și o Persoană unică, Întruparea *Λόγος*-ului lui Dumnezeu în ipostasul Iisus Hristos. Acum, prin *πάθος* se înțeleg toate trăirile resimțite de om, de această dată lipsite de latura păcătoasă, deoarece cel care le resimte în mod real este în același timp și Dumnezeu și Om, iar prezența păcatului este străină firii dumnezeiești. Astfel, *πάθος*-ul apare ca un dat natural al firii, care implică în același timp și sufletul și trupul. Atunci când ne referim la pătimirile lui Hristos, avem în vedere trăirile pe care el le-a avut în timpul existenței Sale istorice, exprimând modul în care sufletul s-a raportat și a primit suferințele trupesti, adică într-o stare de asumare liberă, de dragoste, de slăvire a lui Dumnezeu, urmărind mântuirea. Așadar pătimirea, pornind de la înțelesul nou-testamentar, reprezintă întreg ansamblul de trăiri pe care îl resimte omul, în stare de împreună lucrare cu Dumnezeu, în drumul său spre mântuire. Bucuria comuniunii cu Dumnezeu depășește orice suferință, ea nemaifiind resimțită în sens negativ, ci într-un sens pozitiv, deoarece finalitatea constă în unirea cu Creatorul, în îndumnezeire, adică în pătimirea desăvârșită.

Dezvoltarea conceptului *πάθος* de către Origen prin introducerea lui *προπάθεια*, cu scopul de a se înlătura orice îndoială cu privire la prezența păcatului în Mântuitorul Hristos, se dovedește a fi o încercare nereușită de împăcare a gândirii filosofice păgâne cu viziunea creștină. *Πάθος*-ul („pătimirea”) nu reprezintă o stare pasivă, ci una asumată deplin, conștientă, care implică o lucrare în acest sens, cu o finalitate clară, nefiind ceva adăugat sau dobândit, ci un dat natural.

La Evagrie direcția de înțelegere a *πάθος*-ului este de factură etică, deschizând calea spre această înțelegere, și definește acele „gânduri rele” (*λογισμοί*), care sunt cunoscute sub denumirea de patimi capitale, în număr de opt, și care evidențiază starea căzută a omului. Ele sunt puse în legătură cu Dumnezeu, dar cu un sens negativ, deoarece împiedică relația de comuniune a omului cu Dumnezeu, motiv pentru care se cere înlăturarea lui pentru a putea fi dobândită apatia (*ἀπάθεια*), concept care, prin însăși denumirea sa, tocmai lipsa *πάθος*-ului o exprimă. Ca factor care ține de starea omului de după cădere este perceput conceptul urmărit de către noi și în viziunea Sfântului Grigorie de Nyssa. El se constituie într-o manifestare irațională a instinctelor naturale (*όρμαι*), fapt ce îi conferă, de asemenea, un caracter negativ.

Despre modul în care, în diferite contexte și la diferiți autori, este perceput conceptul *πάθος*, nu putem emite judecăți de valoare, nefiind nici scopul pentru care au fost prezentate, dar putem înțelege complexitatea viziunii Sfântului Maxim Mărturisitorul, care înglobează,

într-o manieră originală, toate conotațiile amintite mai sus, regăsindu-se, deopotrivă, atât sensul negativ, cât și cel pozitiv.

Diferențierea pe care noi am făcut-o între patimă și pătimire, care este mult mai evidentă în limba română decât în alte limbi de circulație internațională din punct de vedere al terminologiei, a urmărit, în principal, evidențierea sensului pozitiv, obiectiv care nu se putea împlini decât prin raportare la cel negativ, mult mai cunoscut.

Perspectiva hristologică și viziunea pozitivă asupra creației, incluzând aici omul și cosmosul, a Sfântului Maxim Mărturisitorul au fost esențiale în identificarea sensului pozitiv al *πάθος*-ului, căruia noi i-am conferit drept corespondent în limba română, termenul „pătimire”.

După cum am precizat mai sus, atunci când ne-am referit la sensul pe care îl are *πάθος*-ul în Noul Testament, pătimirea este pusă în directă legătură cu Întruparea *Λόγος*-ului, fiind un atribut pe care Dumnezeu și-L asumă în mod iconomic, pentru a reface, din punct de vedere ontologic, unitatea de lucrare existentă întru început, dar, ulterior, afectată de păcat. În acest sens, având în vedere multiplele tipuri de întrupare ale *Λόγος*-ului despre care vorbește Cuviosul Maxim, o înțelegem ca element fundamental al pătimirii. Ea are drept scop unirea omului cu Dumnezeu, biruința asupra păcatului, asupra morții și dobândirea mântuirii, făcându-L pe Acesta pătimitor.

Pătimirea lui Dumnezeu trebuie înțeleasă în orizontul economiei divine, care, din dragoste pentru om și pentru lume, se face El Însuși om, prin enipostazierea firii omenești *Λόγος*-ului divin preexistent, fapt care ne oferă posibilitatea de a distinge însușirile firii omenești, așa cum a fost creată de Dumnezeu, curată, „fără pată sau zbârcitură” (Ef. 5, 27). Această pătimire are un dublu sens, unul ontologic și altul moral-pedagogic. Sensul ontologic privește actul venirii la existență, iar cel moral-pedagogic urmărește să arate modul în care starea de curăție se păstrează și se desăvârșește în timp, prin menținerea relației de comuniune și împreună lucrare cu Dumnezeu. În acest sens, trăsătura pătimitoare (*τό παθητόν*) a firii omenești, prezentă în Mântuitorul Hristos, a fost și ea supusă ispitirii de către diavol prin două ispitiri generice, dorința de plăcere, în pustiul Carantaniei la finalul celor patruzeci de zile de postire, și fuga de durere, prin evenimentele premergătoare morții și învierii Sale.

Prin acceptarea ispitirii, Domnul Iisus a arătat că omul poate sta împotriva diavolului, poate deveni stăpân peste cel ce-l stăpâna cândva, cu condiția unirii cu Dumnezeu, prin care se potențează puterile firii, spre dobândirea unui mod divin al existenței. Tot în cheia pătimirii trebuie înțeleasă sintagma paradoxală a Sfântului Maxim, conform căreia Dumnezeu și omul sunt model unul pentru altul, iar măsura în care Dumnezeu și-a asumat omenitatea, este direct proporțională cu măsura în care el se poate face Dumnezeu, desigur prin intermediul lucrărilor

sau energiilor (*ἐνέργεια*) divine. Cu alte cuvinte, după măsura pătimirii omenității Mântuitorului Hristos se face și omul pătimitor al îndumnezeirii.

În ceea ce privește starea de pătimire a omului, Sfântul Maxim o pune în directă legătură cu scopul final urmărit. Dacă omul dorește să se îndrepte spre Dumnezeu și să rămână în comuniune cu El, atunci tot acest proces este înțeles în sensul pătimirii. Dacă, însă, el urmărește lipirea de cele materiale și ruperea relației cu Dumnezeu, intră în orizontul patimii. Pătimirea se înscrie în lucrarea naturală a firii de menținere și desăvârșire a puterilor ei, în vreme ce patima indică procesul de corupere și prefacere a firii, în sensul slăbirii puterilor acesteia și deturnării ei spre o lucrare, irațională, adică necorespunzătoare rațiunii inițiale sădite în ea.

Dinamica dintre patimă și pătimire se reflectă atât în relație cu sufletul, cât și cu trupul, deoarece, omul, deși are o structură duală, funcționează ca un întreg, neputând fi înțeles doar prin prisma sufletului sau doar a trupului. Simțurile de care dispune trupul reprezintă poarta de intrare a materialității în suflet, făcându-l să devină una cu ceea ce nu este el în structură. Pe de altă parte, mintea, ca centru de conducere a sufletului, atinsă fiind de patimi, imprimă trupului o altfel de viziune, ireală, făcându-l să urmărească infinitul în legătură cu finitul, în loc să îl îndrepte spre ceea ce îi este lui asemenea, într-un oarecare fel, adică Infinitul Suprem. Aceste lucruri au devenit evidente odată cu pătrunderea păcatului în lume.

Despre omul din Eden putem afirma că era pătimitor, dar în același timp era chemat să desăvârșească pătimirea. Întrucât nu a împlinit aceasta, s-a făcut pătimaș, umplându-se de patimi. Spunem că se umple de patimi și nu doar de una singură, așa cum pătimirea este singulară, deoarece le gândim în funcție de relație și de scop. Astfel, în ceea ce privește existența pământească, omul dezvoltă relații cu sine, cu aproapele, cu mediul, având cu fiecare o legătură particulară. Dacă fiecare dispune de o rațiune proprie, atunci și iraționalitatea se raportează la rațiunea fiecăruia, deci și numărul de patimi este direct proporțional cu relațiile. Iraționalitatea constă în îndepărtarea sau chiar negarea Scopului existenței, făcând din fiecare un scop în sine. Îndreptarea acestor relații spre scopul unic, adică spre Dumnezeu, face ca ele să devin una, pentru că *Rațiunea* una este. De aceea și iubirea de sine este considerată „maica tuturor patimilor” pentru că, dacă raportarea la sine este greșită, irațională, și raportarea la ce înconjoară sinele este greșită. Pornind de la una singură, patimile se multiplică, dar păstrează anumite caracteristici comune, care le permit identificarea și clasificarea.

La Sfântul Maxim întâlnim mai multe clasificări care cuprind fie trei, fie doisprezece patimi, fie pur și simplu sunt enumerate mai multe dintre ele, pornind de la câteva reprezentative. El nu se rezumă doar la identificarea lor, ci oferă și soluții pentru îndreptarea acestora, adică spre deprinderea cu lucrarea virtuților, fapt care intră în orizontul nepătimirii

(ἀπάθεια). Nepătimirea, în viziunea Cuviosului Mărturisitor, este o stare activă, de lucrare continuă, care conduce la o liniștire a puterilor sufletești tulburate de lucrarea pătimașă, la o reaşezare a lor în albia naturală, care poartă în același timp și spre izvor și spre țintă, adică spre Dumnezeu.

Lucrarea virtuților nu este un lucru extraordinar, ci o stare de fapt, naturală. Extraordinară este atitudinea pătimașă, căci ea nu face parte din ordinea naturală a lumii, dar pentru că a devenit atât de frecventă, s-au inversat raporturile. Astfel, omul virtuos este privit ca o excepție, o anomalie, în vreme ce omul aflat sub stăpânirea patimilor reprezintă un fapt firesc, uneori chiar apreciat, pentru că dacă nu ai o patimă, nu ești om. Deși Sfântul Mărturisitor nu realizează o corespondență exactă între patimi și virtuți, totuși, în ceea ce privește virtutea iubirii, el o numește „fericita pătimire”, în relație de opoziție cu iubirea egoistă, pe care o numește „maica tuturor patimilor”. Iubirea este virtutea care îl aseamănă cel mai mult pe om cu Dumnezeu și îl unește cu Acesta. Odată ce se dezvoltă această relație de unire între om și Dumnezeu, nimic altceva nu mai contează, deoarece el nu mai are ce să își dorească, de vreme ce are Totul. Acest nivel de relație se traduce prin îndumnezeire.

Viziunea Sfântului Maxim despre îndumnezeire presupune, la rândul-i, o înaintare din pătimire în pătimire, spre pătimirea finală. Această înaintare implică, mai întâi de toate, dobândirea calității de membru al Bisericii, care se face prin Botez și se desăvârșește prin celelalte Taine ale Bisericii, în centrul cărora se afla Sfânta Euharistie. Sfânta Euharistie este taina îndumnezeirii, prin excelență, fiindcă îl unește pe om în chip văzut, real, cu Hristos, făcându-l părtaş la toate binefacerile Sale. Împărtășirea de acestea depinde de vrednicia primitorului, de aceea este necesar un efort personal, cuprins de Cuviosul Maxim, urmând tradiției ascetice anterioare, în trei trepte, care nu au un punct de delimitare, ci se constituie într-un întreg ce definește relația omului cu Dumnezeu.

Preocuparea pentru relația cu Dumnezeu trebuie să fie o constantă a vieții omului indiferent de contextul istoric în care acesta viețuiește. Nu este un timp în care trebuie cultivată și altul în care trebuie uitată. Relația aceasta presupune o conectare la viață. Orice oscilație este periculoasă, pentru că implică moartea. Motivația, că preocuparea omului pentru Dumnezeu aparține unei anumite perioade din istorie, nu este validă. „Omorârea lui Dumnezeu” nu conduce la altceva decât la moartea omului, dar nu în mod necesar la o moarte fizică, cât mai ales la o moarte spirituală. Moartea spirituală, echivalentă cu viețuirea pătimașă, conduce la o cangrenare a sinelui, pentru ca mai apoi să se extindă la relațiile cu semenii și cu mediul. Astfel, ajunge să nu se mai înțeleagă pe sine, structura sa, rolul pentru care a fost creat, și începe să le caute în afară, cu speranța că așa se va împlini și se va salva. Această căutare pătimașă reprezintă

cauza tuturor dezordinilor existente, atât la nivel personal, comunitar, cât și în problemele care privesc mediul. În acest context se arată importanța pătimirii, care vine să resusciteze, în măsura posibilităților, starea la care s-a ajuns. Căutarea pătimitoare, chiar și într-un cadru exterior neprielnic, îl ajută pe om să privească direct la țintă, la „ființa virtuților” și la „izvorul vieții”, care este Hristos, și să se unească cu El în lucrarea spre dobândirea veșnicei comuniuni cu Dumnezeu.

Pe tot parcursul lucrării ne-am străduit să urmărim cu fidelitate conceptele anunțate, raportându-ne strict la viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul. Am încercat să surprindem cât mai multe dintre aspectele ce țin de dinamica patimă-pătimire, pentru a crea fiecăruia dintre cei doi termeni, și mai cu seamă pătimirii, culoarul propriu de înțelegere, în vederea înlăturării oricărei confuzii existente în utilizare, aducând, în acest sens, argumente teologice, bazate pe cei doi piloni, Sfânta Tradiție și Sfânta Scriptură. În acest demers al nostru nu am abordat decât tangențial lucrarea demonică de generare a patimilor, ceea ce constituie un minus al lucrării de față. Acest minus se poate constitui într-un punct de plecare pentru alte cercetări ulterioare. De asemenea, teza noastră poate deschide drumul spre o abordare comparativă a viziunii Sfântului Maxim Mărturisitorul cu privire fie la patimă, fie la pătimire, sau chiar în această relație patimă-pătimire, cu a altor părinți ai Bisericii de Răsărit. Desigur, abordarea comparativă poate include și părinți ai altor Biserici decât cea menționată sau chiar alte religii. Tratarea interdisciplinară poate să reprezintă o altă direcție de cercetare, cu deschidere spre domenii ca: medicină, psihologie, ecologie ș.a. Fiecare dintre cele trei problematice generale tratate de noi în ultimul capitol poate constitui, de asemenea, punctul de plecare într-o cercetare ulterioară amănunțită.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Dictionare și Enciclopedii

1. ***, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2003.
2. ***, *Oxford Latin Dictionary*, Claridon Press, Oxford, 1968.
3. Bailly, A., *Dictionnaire Grec-Francais*, editura Hacchete, 1935.
4. CROSS, F. L., LIVINGSTONE, E. A. (editori), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ediția a treia, Oxford University Press, 1997.
5. LAMPE, G. W. H., D. D. (editor), *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
6. LIDDELL, Henry George, SCOTT, Robert A *Greek-English Lexicon*, revised and augmented throught by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie, Claredon Press, Oxford, UK, 1996.

Ediții și ediții critice

7. Epifanovich, S.L., *Material k izucheniyu zhizni i tvoreniy prp. Maksima Ispovednika*, editura Univ. Sv. Vladimira, Kiev, 1917, scanarea și realizarea versiunii electronice se datorează editurii Axion Estin (Аксион эстин), Sankt Petersburg (САНКТ-ПЕТЕРБУРГ) 2009.
8. MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio*, vol. 11, Florenza, 1765.

9. MAXIMI CONFESSORIS, *Mystagogia. Una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii*, în „Corpus Christianorum Series Graeca”, vol. 69, editat de Christian Boudignon, Brepols Publishers, Turnhout, 2011.
10. MAXIMOS THE CONFESSOR, *On Difficulties in the Church Fathers. The Ambigua*, vol. I, II, editare și traducere în engleză de Nicholas Constas, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England, 2014.
11. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Opera Omnia*, în „Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca” [Patrologiae Graeca], editat de Jacques-Paul Migne, vol. XC, tomus primus, Paris, 1963.
12. *IDEM*, *Opera Omnia*, în „Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca” [Patrologiae Graeca], editat de Jacques-Paul Migne, vol. IXC, tomus secundus, Paris, 1963.
13. *IDEM*, *Questiones ad Thalassium I, Quaestiones I-LV, una cum latina interpretatione Ioannis Scotti Eriugena*, în „Corpus Christianorum Series Graeca”, vol. 7, editat de Carl Laga, Carlos Steel, Turnhout/Leuven, Brepols University Press, 1980.
14. *IDEM*, *Quaestiones et dubia*, în „Corpus Christianorum Series Graeca”, vol. 10, editat de José H. Declerck, Turnhout/Leuven, Brepols University Press, 1982.

Surse Primare

15. ALLEN, Paulin (editor), *Sophronius of Jerusalem and Seventh-Century Heresy. The Synodical Letter and other documents*, tradus în engleză de P. Allen, Oxford University Press, 2009.
16. BLOWERS, Paul M., WILKEN, Robert Louis, *St Maximus the Confessor. On The Cosmic Mystery of Christ. Selected Writings*, introducere P. Blowers, St Vladimir’s Seminary Press, Crestwood, New York, 2003.
17. DENZINGER, Heinrich, „Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum”, ediție bilingvă îngrijită de Peter Hünermann, versiunea italiană îngrijită de Angelo Lanzoni și Giovanni Zaccherini, Editura Edizioni Dehoniane Bologna, Bologna, 1996.
18. ST. MAXIMUS THE CONFESSOR, *The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, translated and annotated by Polycarp Sherwood, Longmans, Green and Co, London, 1955
19. MAXIMUS THE CONFESSOR, *Selected Writings*, traducere și note de George C. Berthold, introducere de Jaroslav Pelikan, prefață de Irénée-Henri Dalmais, O. P., Paulist Press, New York/Mahwah, 1985.

Traduceri în limba română

20. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua*, traducere din limba greacă veche, introducere și note de Preotul Profesor Dumitru Stăniloae, IBMBOR, București, 2006.
21. IDEM, *Întrebări și Nedumeriri*, traducere din limba greacă veche și note de Laura Enache, studiu introductiv, indici, bibliografie și note de pr. Dragoș Bahrim, Doxologia, Iași, 2012.
22. IDEM, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale bisericii*, introducere, traducere note și două studii de Preotul profesor dr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2000
23. IDEM, *Scrieri. Partea a doua. Scrieri și Epistole Hristologice și duhovnicești*, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 81, EIBMBOR, București 1990.

Surse Secundare

Cărți

24. BLOWERS, Paul M., *Maximus the Confessor, Jesus Christ and the Transfiguration of the World*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2016.
25. BOERI, Marcelo D., KANAYAMA, Yasuhira Y., MITTLEMANN Jorge (editori), *Soul and Mind in Greek Thought. Psychological issue in Plato and Aristotle*, Springer International Publishing, 2018.
26. BOUYER, Louis, *Mysticism/ An Essay on the History of the World*, în „Understanding mysticism”, editat de Richard Woods, editura Image Books, New York, USA, 1980.
27. IDEM, *The Christian Mystery. From Pagan Myth to Christian Mysticism*, tradus în engleză de Illyd Trehowan, Editura T&T Clark International, London/New York, 2004.
28. BRADSHAW, David, *Aristotle East and West. Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge University Press, UK, 2004.
29. CASIDAY, Augustine, *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus. Beyond heresy*, Editura Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2013.
30. Croce, Vittorio, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, Editura Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, 1974.
31. HOVORUN, Cyril, *Will, Action and Freedom. Christological Controversies in the Seventh Century*, Brill, Leiden/Boston, 2008.
32. ICĂ, diac. Ioan I. jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului. Integrala comentariilor liturgice bizantine*, Editura Deisis, Sibiu, 2011.
33. LARCHET, Jean-Claude, *Fundamentele spirituale ale crizei ecologice*, tradus de Marinela Bojin, Editura Sofia, București, 2019.

34. IDEM, *Îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, trad. din lb. franceză de Marinela Bojin, Editura Basilica, București, 2019.
35. IDEM, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, traducere din limba franceză de Marinela Bojin, Editura Doxologia, Iași, 2013.
36. MANCA, Luigi, *Il primato della volontà in Agostino e Massimo il Confessore*, Editura Armando, Roma, 2002.
37. MANTZARIDIS, Georgios I., *Tradiție și înnoire*, traducere din neogreacă diac. lect. univ. dr. Florin Toader Tomoioagă, îngrijitor de ediție protos. dr. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2017.
38. IDEM, *Morala creștină*, traducere de Diacon Drd. Cornel Constantin Coman, Editura Bizantină, București, 2006.
39. MITRALEXIS, Sotiris, *Ever-Moving Repose. The Notion of Time in Maximus the Confessor's Philosophy Through the Perspective of a Relational Ontology*, teză de doctorat, Berlin, 2014.
40. IDEM, *Ever-Moving Repose: A Contemporary Reading of Maximus the Confessor's Theory of Time*, Cascade Books, Eugene, Oregon, 2017.
41. SHERWOOD, Polycarp, *An annotated date-list of the work of Maximus the Confessor*, Editura Orbis Catholicus, Herder, Roma, 1952.
42. IDEM, *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Editura Pio X, Roma, 1955.
43. SORABJI, Richard, *Emotion and peace of mind. From Stoic Agitation to Christian Temptation*, Oxford University Press, New York, 2000.
44. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dumitru, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, EIBMBOR, București, 2002.
45. IDEM, *Iisus Hristos sau Restaurarea omului*, Editura Omniscop, Craiova, 1993.
46. IDEM, *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.
47. IDEM, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1, 2, 3, EIBMOR, București, 2010.
48. STEPHANE (KALAJISHVILI), Metropolitan of Tsageri and Lentekhi (editor), *Proceedings of the International Theological Conferences dedicated to St. Maximus the Confessor*, ediția a doua, vol. I-II, editura Agmsarebeli, s.l., 2017.

Articole și studii

49. BHRIM, Dragoș, *The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor*, în „*Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*”, nr. 3, 2008, pp. 11-37.
50. IDEM, *Theoria: O hermeneutică mystagogică la Sfântul Maxim Mărturisorul. Studiu introductiv*, în *Întreb. nedum.*, pp. 9-46.
51. BATHRELLOS, Demetrios, *Neo-platonism and Maximus the Confessor on the Knowledge of God*, în „*Studia Patristica*”, editat de Markus Vinzent, vol. LVIII, editura Peeters, Leuven-Paris-Walpole, MA, 2013, pp. 117-126.
52. IDEM, *Passions, Ascesis, and the Virtues*, în OHMC, pp. 286-306.
53. IDEM, *The Relationship between the Divine Will and the Human Will of Jesus Christ according to Saint Maximus the Confessor*, în „*Studia Patristica*”, vol. XXXVII, Peeters Publishers, Leuven, 2001, pp. 346-352.
54. IDEM, *The Temptations of Jesus Christ according to St Maximus the Confessor*, în „*Studia Patristica*”, vol 42, Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2003, editat de F. Young, M. Edwards, P. Parvis, Editura PEETERS, Leuven, 2006, 45-50.
55. BLOWERS, Paul M., *Gentiles of the Soul: Maximus the Confessor on the Substructure and Transformation of Human Passions*, în „*Journal of Early Christian Studies*”, vol. 4, nr. 1, The Johns Hopkins University Press, 1996, pp. 57-85.
56. IDEM, *Maximos the Confessor, Gregory of Nyssa and the concept of 'Perpetual Progress'*, în „*Vigiliae Christianae*”, nr. 46, 1992, pp. 151-171.
57. COSTACHE, Doru, *Being, Well-Being, Being for Ever: Creation's Existential Trajectory in Patristic Tradition*, în „*Well-being, Personal Wholeness and the Social Fabric*”, editat de Doru Costache, Darren Cronshaw și James R. Harrison, Cambridge Scholars Publishing, 2017, pp. 55-87.
58. IDEM, *Living above gender: Insights from Saint Maximus the Confessor*, în „*Journal of Early Christian Studies*”, vol. 21, nr. 2, 2013, The Johns Hopkins University Press, pp. 261-290.
59. CRISTESCU, Conf. dr. Vasile, „*Persoană*” și „*Natură*” în teologia lui Leonțiu de Bizanț, în „*Teologie și Viață*”, nr. 9-12, septembrie-decembrie, 2014, pp. 28-42.
60. IDEM, *Teologia trinitară patristică în Răsărit și Apus după secolul al IV-lea*, în „*Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași. Teologie*”, serie nouă, tomul IX, 2004, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 191-212.

61. IDEM, *O interpretare modernă a voinței umane a Fiului lui Dumnezeu întrupat la Sfântul Maxim Mărturisorul și Părinții anteriori*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, vol. 7, nr. 19, 2008, pp. 226-245.
62. LARCHET, Jean-Claude, *Ancestral guilt according to St Maximus the Confessor: a bridge between Eastern and Western conceptions*, în „Sobornost incorporating Eastern Churches Review”, vol. 20, nr. 1, 1998, pp. 26-48.
63. IDEM, *La conception maximienne des énergies divines et des logoi et la théorie platonicienne des Idées*, în „Philotheos: international journal for philosophy and theology”, vol. 4, 2004, pp. 276-283.
64. IDEM, *Symbol and Mystery in St. Maximus the Confessor. With particular reference to the doctrine of eucharistic presence*, în ASMC, pp. 285-308.
65. IDEM, *The Mode of Deification*, în OHMC, 241-359.
66. LAYTON, Richard A., *Propatheia: Origen and Didymus on the Origin of the Passions*, vol. 54, anul 2000, nr. 3, pp. 262-282.
67. LOLLAR, Joshua, «Pathos» and «Technê» in St Maximus the Confessor, în KPCR, pp. 223-238.
68. PETRARU, Drd. Gheorghe, *Desăvârșirea omului în Hristos la Sfântul Maxim Mărturisorul*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul LIX (1983), nr. 7-9, pp. 360-374.
69. PETRARU, Pr. conf. dr. Gheorghe, *Raționalitatea creației la Sfântul Maxim Mărturisorul*, în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași. Teologie Ortodoxă”, tomul XI, 2006, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, pp. 257-274.
70. POPA, IPS Prof. Dr. Irineu, *Cunoașterea Tainei Înomenirii Fiului lui Dumnezeu în experiența Duhului la Sfântul Maxim Mărturisorul (I)*, în „Revista Teologică”, nr. 1, 2016, pp. 5-55.
71. IDEM, *Cunoașterea Tainei Înomenirii Fiului lui Dumnezeu în experiența Duhului la Sfântul Maxim Mărturisorul (II)*, în „Revista Teologică”, nr. 2, 2016, pp. 160-208.
72. POPA, Pr. Lect. Gheorghe, *Asceza ca teorie și practică în viața duhovnicească*, în „Teologie și viață”, serie nouă, anul IV (LXX), nr. 1-4, ianuarie-aprilie, 1994, pp. 31-39.
73. IDEM, *Raționalitatea creației la Sfântul Maxim Mărturisorul*, în Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași, Secția Teologie, tomul I, 1992, pp. 57-65.
74. POPA, Pr. Lect. Dr. Gheoghe, *Teologie și Ecologie. Câteva repere hermeneutice pentru o eco-teo-logie creștină*, în „Al XVI-lea Simpozion de ecologie umană”, Editura Fundației Axis, Iași, 1999, pp. 10-29.

75. POPA, Pr. Lect. Gh., PETRARU, Pr. Lect. Gh., *Patimile omenești și implicațiile lor moral-sociale*, în revista „Teologie și Viață”, nr. 1-3, 1995, pp. 59-68.
76. PORTARU Marius, *The Vocabulary of Participation in the Works of Saint Maximus the Confessor*, în „Via lui Nabot”, editat de Octavian Gordon și Alexandru Mihăilă, Editura Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 295-317.
77. VOICU, Arhid. Prof. Dr. Constantin, *Hristologia cosmică după Sfântul Maxim Mărturisorul*, în „Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani”, editat de Diac. asist. Ioan I. Ică jr., Editura și tiparul Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993, pp. 589-607.
78. WEN, Clement Yung, *Maximus the Confessor and the problem of participation*, în „The Heythrop Journal”, vol. LVIII, nr. 1, 2017, pp. 3-16.